

ՈՒՐԱՐՏԱԿԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Սարգիս Պետրոսյան

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն

Բանալի բառեր՝ *Ուրուատրի, Նաիրի, Ուրարտու, ցեղամիություն, թագավորություն, Շուրա, Բիայնա, Տուշպա, հիմնադիրներ, Վանա լիճ:*

Ուրարտագիտության մեջ առ այսօր շրջանառվող տեսակետի համաձայն՝ Ուրարտական թագավորությունը ժառանգորդն է Ուրուատրի ցեղամիության և կրողը նրա անվան: Մեր կարծիքով, դա պատմական իրականությանը չի համապատասխանում: Վերջինը խոսում է Ուրարտական թագավորության՝ Նաիրի ցեղամիության քաղաքական ժառանգորդը և բոլորովին այլ հանգամանքներում ստեղծված այլ տեսակի պետություն լինելու մասին:

Նախաբան. Ուրուատրի ցեղամիությունը, նրա բնակիչներն ու բաղադրիչ երկրները հիշատակված են Ասորեստանի Մալմանասար թագավորի այն արձանագրության մեջ, որ խոսում է այդ ցեղամիությունը կազմած ութ ցեղային երկրների նվաճման մասին: Դրանով կազմալուծված Ուրուատրի ցեղամիությունը դադարել էր գոյություն ունենալուց, իսկ նրա բաղադրիչ ցեղային երկրները կա՛մ հիշատակված են այլ ցեղային կազմավորումների մեջ, կա՛մ այլևս չեն հիշատակվել: Ուրարտական թագավորության կազմում չեն եղել:

1. Ուրուատրի ցեղամիության տեղադրությունը և անվան ստուգաբանությունը:

Ուրուատրի ցեղամիությունը, նրա բնակիչներն ու ցեղամիությունը կազմած երկրները հիշատակված են Ասորեստանի թագավոր Մալմանասար I-ի (մ.թ.ա.1274-1245 թթ.) հաղթական արձանագրություններից մեկում: Նա գրում է. «...Իմ գահակալության տարին ուրուատրիները ըմբոստացան իմ դեմ: Ձեռք կարկառեցի Աշշուրին և մեծ աստվածներին՝ իմ տերերին: Իմ գործի հավաքը կազմակերպեցի (և) նրանց ամուր լեռ-

նաշղթաները եւ բարձրացաւ: Խիմմե, Ուատկուն, Մաշգուն, Մալուա, Խալիլա, Լուխա, Նիլիպախրի և Զինգուն՝ նրանց ութ երկրներին և նրանց աշխարհագրորդներին եւ հաղթեցի: Նրանց 51 քաղաքները քանդեցի, այրեցի, նրանց ռազմավարը, նրանց ունեցվածքը հափշտակեցի. բոլոր ուրուատրիներին երեք օրում խոնարհեցրի իմ տիրոջ՝ Աշշուրի ոտքերի (առաջ): Նրանց ընտրյալ սերունդը բռնեցի, ծառայության և իմ աշխատանքի համար վերցրի, լեռների ծանր հարկը նրանց վրա հավիտյան դրի»¹:

Ուրուատրին հետագա Ուրարտուի հետ նույնացնող տեսակետը հենված է լոկ անունների հնչունական նմանության վրա²: Հ. Կարագոյոյանն իրավամբ առարկում էր. «Ուրարտու (^{KUR} Urartu) և Ուրուատրի (^{KUR} Uruatri) երկրները, եթե բացարձակապես տարբեր աշխարհագրական տարածքներ էլ չեն, ապա նրանց անունները ծագմամբ միմյանց հետ կապ չունեն»³: Ընդ որում, տարածական առումով ևս նրանք նույնական չէին: Եթե Ուրուատրի ցեղամիությունը կազմած հիշյալ 8 երկրները հետագա Ուրարտուի բաղադրամասերից լինեին, ապա անշուշտ հիշատակված կլինեին որպես այդպիսիք: Բայց բանն այն է, որ մ.թ.ա. IX դ. առաջին կեսին կազմավորված Ուրարտական թագավորությունից դրանք կա՛մ դուրս էին գտնվում, կա՛մ առհասարակ գոյություն չունեին⁴: Նախկինում Ուրուատրի ցեղամիության մեջ ընդգրկված Խիմմե և Լուխա երկրները, օրինակ, Թիգլաթփալասար I-ի (մ.թ.ա. 1115-1077 թթ.) օրոք Խաբխի ցեղամիության Սուգի երկրի կազմում էին, իսկ Ադադներարի II-ի (մ.թ.ա. 911-890 թթ.) օրոք որպես առանձին երկիր Urartu-ի հարևանությամբ հիշատակվում է նախկին Ուրուատրիի կազմում գտնված Մալուան⁵: Աշուրբեղկալա թագավորի (մ.թ.ա. 1076-1059 թթ.) հիշատակած Չիգսու բնակավայրը Ուրուատրի ցեղամիության երկրներից Zingun-ի հետ, իսկ սրանք Վանա լճի հյուսիսային ափի Չիսու(ni) բնակավայրի հետ նույնացրած Բ. Դյակոնովի⁶ հետևությամբ եզրակացնում են, որ «ուրուատրիական շրջանները տարածվում էին հյուսիս-արևելք՝ ընդհուպ Վանա լճի հյուսիսային ափեր»⁷: Կարծում ենք՝ միտումը պարզ է. Ուրուատրին առնչել դարեր անց ստեղծված Ուրարտու թագավորությանը: Բայց այդ երեք տեղանուններից վերջինը կապ չունի նախորդների հետ, որովհետև հստակ է նրա ծագումը. Չիսու(ni)-ն սեպագրային արտացոլումն է հայերեն *ձիուկ* բառի

¹ **Дьяконов И.** Ассиро-вавилонские источники по истории Урарту (այսուհետև՝ АВИИУ) // «Вестник древней истории». -1951, № 2-4, надп. № 2: «Հայ ժողովրդի պատմության քրեստոմատիա» (այսուհետև՝ ՀԺՊՔր.), հ. I, Երևան, 1981, էջ 14:

² **Luckenbill D.**, Ancient records of Assyria and Babilonia, I. Chicago -1926. № 114; **Меликишвили Г.** Наири-Урарту. Древневосточные материалы по истории народов Закавказья. Т. I. Тбилиси. -1954. сс. 150, 155.

³ **Կարագոյոյան Յ.**, Սեպագիր տեղանուններ (Այրարատում և յարակից նահանգներում), «Հայկական լեռնաշխարհը սեպագիր աղբյուրներում», հ. I, գիրք 1, Երևան, 1998, էջ 14:

⁴ Հմմտ. **Арутюнян Н.**, Биайнили (Урарту). Военно-политическая история и вопросы топонимики (այսուհետև՝ Биайнили). Ереван. -1970. сс. 12-17.

⁵ АВИИУ, №№ 10, 21.

⁶ АВИИУ, № 2, пр. 5.

⁷ Биайнили. с. 17, (նաև՝ էջեր 55-56):

և արգասիքը ծովածին ձիերի մասին առասպելաբանական պատկերացման⁸: Հմտ. Վանա լճի հարավային ափի *Երեւարք*/*Երիվարք* գավառանունը (<*երիւար*, *երիվար* «ձի ընտիր յառոյգ հասակի»)⁹ իսկ անվան փառաբանական ձևի համար՝ Մասնա ծոերի ձիու *Քուռկիկ Ջալալի* անունը:

Գ. Մելիքիշվիլու կարծիքով, Ուրուատրին գտնվել է Վանա լճից արևելք ընկած լեռնային Եթե Սալմանասար I-ը Ուրուատրիի բնակիչների համար ասում է, թե «նրանց ամուր լեռնաշղթաները ես բարձրացա» և «բոլոր ուրուատրիների երեք օրում խոնարհեցրի», ապա դա ուղղակի ցուցում պետք է համարել Ուրուատրին կազմած ութ երկրների ոչ ընդարձակ բարձրլեռնային մի տարածքում գտնվելու վերաբերյալ: շրջանում¹⁰, բայց Է. Ֆոռերը ավելի վաղ ցույց էր տվել նրա մոտավոր տեղադրությունը՝ Ասորեստանից ոչ հեռու՝ Արևելյան Տիգրիսի ավազանից հարավ¹¹: Ի դեպ, «Նաիրի-Ուրուատրի ցեղերի երկրներ», «Նաիրի-Ուրուատրի ցեղերի միություն», «Նաիրի-Ուրուատրի երկիր»¹² հասկացությունները հնարովի են: Ինչպես ժամանակին Հ. Մանանդյանն էր նկատել տալիս. «Ուրուատրին և Նաիրին խոշոր ցեղերի միություններ էին պատմական Հայաստանի իրարից հեռու գտնվող շրջաններում. Ուրուատրին գտնվում էր Կարդուխական (իմա՝ Կորդվաց – Ս.Պ.) լեռներում, իսկ Նաիրին Արածանի գետի ավազանում»¹³: Ավելին, դրանք տարբեր էին նաև իրենց զբաղեցրած տարածքների չափերով: Եթե Ուրուատրին ներառում էր Հայկական Տավրոսում գտնված ութ երկիր, ապա Նաիրին ներառում էր մեր լեռնաշխարհի ավելի հյուսիս տարածված մեծ մասը՝ երբեմն 40 (գուցե և ավելի) ցեղային երկրներով:

Սալմանասարի կողմից ջախջախված և կազմալուծված Ուրուատրի ցեղամիությունը ռազմաքաղաքական տեսակետից այլևս գոյություն չունեք: Բայց կարծես, նա հանկարծակի «հանուն» է գրեթե 200 տարի անց, երբ հիշատակվում է Աշուրբեկվալա թագավորի արձանագրություններից մեկում¹⁴: Մեր կարծիքով, այդտեղ բերված *Ուրուատրի* անունը հնաբանություն է՝ տարածքի հին տեղանուններին ծանոթ գրագետ դպրի գրչի արգասիք (դա հնում, և ոչ միայն, տարածված երևույթ էր): Ինչ վերաբերում է

⁸ Դրանց առարկայական դրսևորումներից հիշենք Սևանա լճի մոտ, Գավառ քաղաքի Բերդի Գլուխ հնավայրից պեղված կնիքը՝ վրան մի մարմին, բայց գույգ հակադիր գլուխներ ունեցող ձիու պատկերով (**Միքայելյան Գ.**, Ուելիքուխի երկրի կենտրոնական կիկլոպյան ամրոցը // «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1964, թիվ 1, էջեր 119-132), ինչպես նաև Արևմտյան Հայաստանից տարված Լոնդոնի Բրիտանական թանգարանի արձանիկը՝ նույնպիսի երկգլխանի ձիուն բազմած կնոջ ֆիգուրով (**Herzfeld E.**, Iran in the Ancient East // “Archeological Studies presented in the Lowell Lectures at Boston”. London-New-York. -1941. p. 175. fig. 295 d):

⁹ **Երևանյան Ս.**, Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, Երևան, 1963, էջեր 51, 107-108: «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի» հ. I, Երևան, 1979, էջ 684:

¹⁰ **Меликишвили Г.**, նշվ. աշխ., էջ 150:

¹¹ **Foerger E.**, Reallexikon der Assyriologie. I. Berlin -1928, S. 265.

¹² Биайнили, с. 12 пр. 2, сс. 8, 53, 60 пр. 203, сс. 61, 65.

¹³ **Манандян Я.** О некоторых спорных проблемах истории и географии древней Армении. Ереван. -1956. с. 11.

¹⁴ Биайнили, стр. 21.

Ադադներարի II արքայի հիշատակած Սրափու-ին¹⁵, ապա այն Ուրուատրիի հետ գործ չունի: Ի. Դյակոնովը կասկածի տակ էր առնում Սրափու-ն Սրափու-ի հետ միանշանակ նույնացնող տեսակետը՝ գրելով. «Արձանագրության «Ուրատրու»-ն Ուրուատրի ցեղամիությունն է, թե՛ Ուրարտու թագավորությունը, դեռևս որոշել չի կարելի»¹⁶: Վերևում ասվածները թույլ են տալիս Սրափու-ն Սրափու-ի -rt->-tr- դրամիության ենթարկված ձևը համարել (չի բացառվում հին Սրափու-ի ազդեցությամբ) և վերագրել Ուրարտուին, մանավանդ որ ժամանակով էլ մոտ է այս վերջինին և ոչ թե վաղուց իր գոյությունը դադարեցրած Ուրուատրիին:

Ուրուատրիի նման լեռնային շրջանները մեր լեռնաշխարհին վերաբերող ոչ միայն ասորեստանյան, այլ նաև ուրարտական, խեթական, եգիպտական սեպագիր արձանագրությունների համաձայն, կոչվում էին Babhi, Babanahi, Papanhi¹⁷: Դրանց հիմքում սովորաբար տեսնում են խուրիերեն *pap-/*rab-/*bab- արմատից -hi և -an վերջածանցներով կազմություններ¹⁸: Այդուհանդերձ, «լեռ» նշանակող այդ արմատը «բլուր» նշանակությամբ եղել է նաև հայերենում՝ «բարբայ-բլուր»¹⁹: Ըստ երևույթին, այս նույն բառն էր պահպանված Դերսիմի *Տուժիկ պապա//Դուժիկ բարբա և Պաղր պապա//Բաղր բարբա* լեռնանուններում²⁰: Դժվար թե դրանց մեջ առկա լինեն պարս. bābā և հայ. բրբ. պապա/բարբա «հայր, հայրիկ» նշանակող բառերը²¹: Սրանք ուղենիշ են Սրափու երկրանվան ստուգաբանության հարցում, մանավանդ որ նախկին Ուրուատրի կազմած ցեղային երկրներից Զինգունը և Խալիլան գտնվել են հետագայում Babhi կոչված տարածքում՝ Արևելյան և Արևմտյան Տիգրիս գետերի միախառնման վայրում²² (հմմտ. ուշ ժամանակների Ջենգանի և Խալիլայի անունները)²³: Հին Աշուրի բանիմաց դպիրների Սրափու երկրանունը ծանոթ էր լինելու ավելի վաղ ժամանակներից, երբ իրենց քաղաքը գտնվում էր Հյուսիսային Միջագետքի հզոր պետության՝ Միտանիի գերիշխանության տակ: Մեր կարծիքով, այն գալիս է Միտանիի վերնախավը կազմած արիացիների լեզվից և ունի արիական ստուգաբանություն²⁴: Քանի որ այդ լեզուն մոտ էր հատկապես հին

¹⁵ АВИИУ, № 20.

¹⁶ Дьяконов И. Предыстория армянского народа. История Армянского нагорья с 1500 по 500 гг. до н. э. Ереван. -1968. с. 140.

¹⁷ АВИИУ, №№ 3, 7, 10; Меликишвили Г. Урартские клинообразные надписи (այսուհետև՝ УКН). М. -1960. надп. №28.

¹⁸ Мещанинов И. Аннотированный словарь урартского (биайнского) языка. Л. -1978. сс. 78-79.

¹⁹ «Բառգիրք հայոց», Քննական բնագիրը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Հ. Ամալյանի, Երևան, 1975, էջ 45, ծան. 6: Ղափանցյան Գր., Հայոց լեզվի պատմություն. հին շրջան, Երևան, 1961, էջեր 105-106, 133:

²⁰ Ղանալանյան Ա., Ավանդապատում, Երևան, 1969, էջ 28:

²¹ Երկու լեռներն էլ առնչվում են Ս. Մարգիսի պաշտամունքին՝ մեկն անվանական հիշատակումով, մյուսը՝ իր փոթորիկներով (նույն տեղում, թիվ 65 և 66):

²² Биайнили, сс. 22, 24, 173.

²³ Манандян Я., նշվ. աշխ., էջեր 6-8 և 7-ի քարտեզը:

²⁴ Սրափու-ն շումերերեն uru «քաղաք» և իրանական *atru (<h.-ե. *ater- «կրակ») բառերի միջոցով ստուգաբանելու փորձը (Կարապետյան Զ., նշվ. աշխ., էջ 14) հիշեցնում է ավելի վաղ Urartu-ի

հնդկերենին, մենք Մրատրի-ն ստուգաբանում ենք նրա օգնությամբ: Երկրանունը պետք է բաղկացած լինի Մրս-//հին հնդկ. սրս «հեռավոր», «տարածված, ընդարձակ»²⁵ և -atри//հին հնդկ. ádri «լեռ, ժայռ»²⁶ բաղադրիչներից: Անվան ընդհանրական նշանակությունը «ընդարձակ լեռ, տարածուն լեռ» է և վերաբերել է Հայկական Տավրոս լեռնաշղթային: Բացառված չէ, որ նույն adri «լեռ, ժայռ» արմատից է ծագում ուրարտական արձանագրություններում

Մուծածիրի մայրաքաղաքին տրված Ardini²⁷ (<*adrini, հայերենին բնորոշ -dr>-rd դրափոխությամբ -ին վերջածանցով) անունը: Հիշենք, որ Ասորեստանի արքա Սարգոն II-ը Մուծածիրի քուրմ-արքա Ուրգանային կոչում էր «չար լեռնի»²⁸: Այս դեպքում, Մրատրի-ն պետք է համարել Հայկական լեռնաշխարհի «լեռնային (երկիր)» բնույթի տեղանուններից մեկը:

2. Ուրարտու թագավորությունը Նաիրի ցեղամիության ժառանգորդն է

Ուրարտուն Նաիրի ցեղամիության քաղաքական ժառանգորդը լինելու մասին առաջինը խոսում է Ուրարտուի արքա Սարգուրի I-ը (մ.թ.ա. 840-ական - 825 թթ.) Վանի ժայռի ստորոտի պարսպի շարվածքում տեղադրած իր ասուրերեն (ասորեստանյան արադերեն) արձանագրություններում²⁹: Ահա դրանցից մեկը. «Սարգուրեի արձանագրությունը, որդու Լուրիպրիի, մեծ արքայի, Նաիրիի արքայի, արքայի, որին հավասարը չկա, զարմանահրաշ հովվի, (որ) չի վախենում կովից, արքայի, որ ենթարկում է անհնազանդներին: Սարգուրեն՝ որդին Լուրիպրիի, արքան (ե) արքաների, որը բոլոր արքաներից հարկ վերցրեց»³⁰:

Կելիշինի երկլեզվյան արձանագրության ասուրական տեքստում Իշպուինի Սարգուրորդին (մ.թ.ա. 825-810 թթ.) իրեն կոչում է «արքա Նաիրի երկրի», իսկ ուրարտականում՝ «արքա Շուրա երկրի, արքա Բիահնա երկրի, տերը Տուշպա քաղաքի»³¹: Նույն կերպ է վարվել Ռուսա II-ը (մոտ մ.թ.ա. 685-645 թթ.): Զվարթնոցի արձանագրության մեջ նա ասում է. «Ռուսան՝ Արգիշտիի որդին, թագավոր է, թագավոր մեծ, թագավոր Շուրայի, թագավոր Բիայնայի, թագավոր թագավորների, տերը Տուշպա քաղաքի»³²:

Ուրարտական թագավորները, իրենց Նաիրիի թագավորներ հռչակելով, ըստ Գր. Ղափանցյանի, իրենց «կարծես թե շարունակողն էին համարում Նաիրիի քաղաքական ֆունկցիայի, նրա «պետականության» սկզբնական դերի: Դեռ իրենց առաջին արձանագրություններում, գրված ասուրական լեզվով, նրանք իրենց հորջորջում էին

համար առաջարկված նման ստուգաբանությունը (Գավուքչեան Մ., Արմեն և հայ անունների ծագումը և Ուրարտուն, Պեյրութ, 1973, էջեր 187-188): Անհավանական է:

²⁵ “Wörterbuch Sanskrit-Deutsch” von Prof. Dr. Dr. habil. Klaus Mylius. VEB Verlag Enzyklopädie. Leipzig. -1980, S. 87.

²⁶ Նույն տեղում, էջ 25:

²⁷ YKH, N N 19, 264.

²⁸ Ադոնց Ն., Հայաստանի պատմություն. Ակունքները. X-VI դդ. մ.թ.ա., Երևան, 1972, էջ 361:

²⁹ YKH, № 1, ՇԺՊՔր., հ. I, էջ 40:

³⁰ Նույնը:

³¹ Ղափանցյան Գր., Ուրարտուի պատմություն (այսուհետև՝ ՈւՊ), Երևան, 1940, էջ 143:

³² ՈւՊ, էջ 210:

«թագավոր երկրի Նաիրի»³³, երբ դրան հակառակ՝ «Ասսուրական արձանագրությունները մինչև վերջը շարունակեցին կոչել «Ուրարտու» և «ուրարտացի», թերևս դրանով ցանկանալով ցույց տալ և շեշտել դրանց նոր լինելը և Ասորեստանից փոքր ու կախյալ լինելը»³⁴: Տեղը տեղին արված, բայց անտեսված դիտարկումներ: Մենք էլ ենք կարծում, թե Ուրարտուի թագավորները ասուրերեն իրենց արձանագրություններում Ասորեստանի թագավորներին ակնարկներ են հղում՝ ա/. որ իրենք նորաստեղծ փոքր թագավորության՝ Ուրարտուի թագավորները չեն միայն, բ/. որ իրենք թագավորներն են Նաիրի երկրի, այսինքն՝ ամբողջ Հայկական լեռնաշխարհի, գ/. որ իրենց նորաստեղծ թագավորությունը ձևավորվել է Նաիրյան երկրների ռազմական դաշինքի հիման վրա, ուստի նրա քաղաքական իրավահաջորդն է: Այս վերջին հանգամանքը հատկապես շեշտվում է ուրարտական տեքստերում, երբ արքայական տիտղոսաշարում առաջինը հիշատակվում է Շուրա երկիրը:

Դեռևս Ա.Սեյսն էր անդրադարձել այս հանգամանքին՝ նշելով, որ Շուրան եղել է Ուրարտուի հիմնական երկրամասերից մեկը³⁵: Անգամ Բիսյնայի հետ միասին հիշատակելիս, ուրարտական թագավորները առաջնությունը տալիս են Շուրային³⁶: Այդ հանգամանքը նշում են Գր. Ղափանցյանից սկսած մինչև Հ. Կարազյոզյան: Ըստ այսմ, ինչպես ժամանակին նկատել էր տալիս Ն. Ադոնցը՝ Կելիշինի ասուրերեն տեքստի KISŠATI «ամբողջություն» բառը Šuraue/Շուրայի համարժեքը չէ: Վերջինի ցուցիչից պարզ է դառնում, որ սա «աշխարհագրական տերմին է և թույլ չի տալիս հավատալ, որ սա հավասարազոր է KISŠATI-ին»³⁷: Շուրայի մասին ճշմարիտ դատողություն ունի նաև Հ. Կարազյոզյանը: Նա շեշտում է, որ այն բացակայում է Արգիշտի I-ի տիտղոսաշարում, այդուհանդերձ, «առաջին անգամ որպես կոնկրետ երկիր հիշատակվում է հենց նրա կողմից»³⁸ և «երկիր է Վանա լճից հյուսիս»³⁹:

Šura երկրանունը (կարդա՝ **Uruṣa*) արմատով նույնական է Խալդի աստծու զենքը համարված Šuri-ի (կարդա՝ **urīh*) հետ: Գրեթե հարյուր տարի է, ինչ այս վերջինը տարբեր ստուգաբանությունների առարկա է ծառայում: Առաջարկված ստուգաբանություններից առավել հիմնավորված է թվում Գ. Ջահուկյանինը՝ šuri//հայ. *urīp* «թուր»⁴⁰:

³³ ՈւՊ, էջ 131:

³⁴ ՈւՊ, էջ 132:

³⁵ Sayce A., The Cuneiform Inscriptions of Van // "Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland". London. -1882, p. 621.

³⁶ ՈւՊ, էջեր 18-19: Կարազյոզյան Զ., էջեր 22, 31:

³⁷ Ադոնց Ն., նշվ. աշխ., էջեր 215-216:

³⁸ ՀԺՊՔր., էջ 68 ծան. 37:

³⁹ Նույն տեղում, էջ 69 ծան. 50: Տե՛ս նաև Պետրոսյան Ս., Դասերը և եռադասության դրսևորումները հին Հայաստանում, ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ, Երևան, 2006, էջեր 183-185:

⁴⁰ Ջահուկյան Գ., Ուրարտական արձանագրությունների ներածական բանաձևերի հնարավոր հայկական բնույթի մասին, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2000, 1, էջեր 124-125: Մերժելով Ն.Մառի և իր կողմից šuri բառին տրված «խնամք, ողորմածություն» և Գր. Ղափանցյանի տված «դրոշ, ազդանիշ, ստանդարտ» բացատրությունները, Բ. Մեշյանինովը առաջարկում էր նորը՝ «զինված ուժ, զորք, կովի զենք» ընդհանուր իմաստով (Мещанинов И., նշվ. աշխ., էջեր 290-291):

Վասկած լինել չի կարող, որ Šura երկրանունը ևս իր հիմքում ունի հայերեն *սուր* «թուր» բառը: Երկիրը այդպես է կոչվել սուր կրող մարդկանց անունով, այսինքն՝ եղել է զինվորական դասին պատկանող և սրա վերնախավի կողմից կառավարվող տա-րածք:

Եզրահանգում. Այսպիսով, կասկած լինել չի կարող, որ դարերով միմյանցից անջրպետված, պատմական տարբեր ժամանակաշրջանների ծնունդ Ուրուատրին և Ուրարտուն իրար հետ որևէ առնչություն չեն ունեցել: Հայկական Տավրոսից հեռու, Վանա լճի հյուսիսային և արևելյան ափամերձ շրջաններում ձևավորված Ուրարտու թագավորությունը ժառանգորդն էր ոչ թե վաղուց գոյություն չունեցած Ուրուատրի ցեղամիության, այլ Նաիրի ցեղամիության: Ուրարտական թագավորությունը որպես դաշնային պետական կազմավորում ձևավորած նաիրյան երկրները եղել են Շուրան, Բիայնան և Տուշպան, որոնք էլ (և միայն նրանք) հիշատակված են ուրարտական թագավորների տիտղոսաշարում:

К ОБРАЗОВАНИЮ УРАРТСКОГО ЦАРСТВА

Петросян С. Г.

Ключевые слова: *Уруатри, Наири, Урарту, племенной союз, царство, Шура, Биайна, Тушпа, основатели, озеро Ван.*

В надписях ассирийского царя Салманасара I на южной окраине Армянского нагорья упомянуты уруатрийцы, которые возмутились против него. Страна союза горских племен Уруатри не является первоначальной родиной урартов, как предполагает часть урартоведов, так как наири-уруатрийское объединение племен никогда не существовало. Уруатри и Наири являлись разными союзами племен и находились в разных районах Армянского нагорья.

Страна союза уруатрийских племен находилась на юге, у границы с Ассирией, а страны Наири – севернее Уруатри. Государство Урарту возникло на основе военного объединения стран Наири. Этим и объясняется титул урартского царя Сардури I, который называет себя царем страны Наири. В титулах других урартских царей упомянуты только три страны – Шура, Биайна и Тушпа, которые находились севернее и восточнее озера Ван. Эти наирийские страны и являлись основателями первоначально федеративного государства Урарту.

Ֆ. Քյոնիգը *šuri*-ն թարգմանում էր «մարտականք» (*König F.*, Handbuch der chaldischen Inscriften. I, Graz. 1955, S. 202), Գր. Ղափանցյանը՝ «նետ» (*Капанцян Г.* Историко-лингвистические работы. Т. II. Ереван. -1975. сс.265-266), Ս. Ռիմշնայդերը՝ «նիզակ» (*Римшнайдер М.* От Олимпии до Ниневии во время Гомера. М. -1977. сс. 109), Ի. Դյակոնովը՝ «զենք» (*Дьяконов И.* Предыстория армянского народа, с. 147), Ի. Դյակոնովը և Ի. Մեդվեդևսկայան՝ «սուր» (*Дьяконов И., Медведская И.* Урартское государство в новом освещении // “Вестник древней истории”. -1987. №3. сс. 207-208. пр. 13), Հ. Վարադյոզյանը «մական» (*Վարադեօզեան Յ.*, նշվ. աշխ., էջեր 28-30), Ս. Այվազյանը՝ «սուր» (*Այվազյան Ս.*, Ուրարտերեն-հայերեն. Բառապաշար և պատմահամեմատական քերականություն, Երևան, 2008, էջեր 102, 363):

ON THE FORMATION OF THE URARTIAN KINGDOM

Petrosyan S. G.

Key words: *Uruatri, Nairi, Urartu, tribal union, kingdom, Shura, Biayna, Tushpa, founders, Lake Van.*

In the inscriptions of the Assyrian king Shalmaneser I on the southern outskirts of the Armenian Highlands, the Uruatrians are mentioned, who rebelled against him. The country of the union of the mountain tribes of Uruatri is not the original homeland of the Urarts, as some of the Urartian scholars suggest, since the Nairi-Uruatri union of tribes never existed. Uruatri and Nairi were different tribal alliances and were located in different regions of the Armenian Highlands.

The country of the union of the Uruatrian tribes was in the south, near the border with Assyria, and the country of Nairi was north of Uruatri. The state of Urartu emerged on the basis of the military association of the Nairi countries. This explains the title of the Urartian king Sarduri I, who calls himself the king of the country of Nairi. In the titles of other Urartian kings, only three countries are mentioned - Shura, Biaina and Tushpa, which were located north and east of Lake Van. These Nairi countries were the founders of the originally federal state of Urartu.

Գ ր ա կ ա ն ո լ թ յ ո լ ն

1. Արոնց Ն., Հայաստանի պատմություն. Ակունքները. X-VI դդ. մ.թ.ա., Երևան, 1972:
2. Այվազյան Ս., Ուրարտերեն-հայերեն. Բառապաշար և պատմահամեմատական քերականություն, Երևան, 2008:
3. «Բառգիրք հայոց», Քննական բնագիրը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Հ. Ամայանի, Երևան, 1975:
4. Գավուրջեան Մ., Արմեն և հայ անունների ծագումը և Ուրարտուն, Պեյրոթ, 1973:
5. Երեմյան Ս., Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, Երևան, 1963:
6. Կարազեօզեան Յ., Սեպագիր տեղանուններ (Այրարատում և յարակից նահանգներում), «Հայկական լեռնաշխարհը սեպագիր արժիւրներում», հ. I, գիրք 1, Երևան, 1998:
7. «Հայ ժողովրդի պատմության քրեատմատիա», հ. I, Երևան, 1981:
8. Ղափանցյան Գր., Հայոց լեզվի պատմություն. հին շրջան, Երևան, 1961:
9. Ղափանցյան Գր., Ուրարտուի պատմություն, Երևան, 1940:
10. Ղանալանյան Ա., Ավանդապատում, Երևան, 1969:
11. Միքայելյան Գ., Ուելիքուխի երկրի կենտրոնական կիկլոպյան ամրոցը, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1964, թիվ 1:
12. Պետրոսյան Ս., Դասերը և եռադասության դրսևորումները հին Հայաստանում, ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ, Երևան, 2006:
13. Զահուկյան Գ., Ուրարտական արձանագրությունների ներածական բանաձևերի հնարավոր հայկական բնույթի մասին, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2000, թիվ 1:
14. Арутюнян Н. Биайнили (Урарту). Военно-политическая история и вопросы топонимики. Ереван.-1970.
15. Дьяконов И. Ассиро-вавилонские источники по истории Урарту // “Вестник древней истории”. - 1951. № 2-4.
16. Дьяконов И. Предыстория армянского народа. История Армянского нагорья с 1500 по 500 гг. до н. э. Ереван. -1968.

17. Дьяконов И., Медведская И. Урартское государство в новом освещении //“Вестник древней истории”. -1987. № 3.
18. Капанцян Г. Историко-лингвистические работы. Т. II. Ереван. -1975.
19. Манандян Я. О некоторых спорных проблемах истории и географии древней Армении. Ереван. - 1956.
20. Меликишвили Г. Наири-Урарту. Древневосточные материалы по истории народов Закавказья. Т. I. Тбилиси. -1954.
21. Мещанинов И. Аннотированный словарь урартского (биайнского) языка. Л. -1978.
22. Римшнайдер М. От Олимпии до Ниневии во время Гомера. М. -1977.
23. Forrer E. Reallexikon der Assyriologie. I. Berlin. -1928.
24. Herzfeld E. Iran in the Ancient East, “Archeological Studies presented in the Lowell Lectures at Boston”. London-New-York. -1941.
25. König F. Handbuch der chaldischen Inscriften. I. Graz. -1952.
26. Luckenbill D. Ancient records of Assyria and Babilonia. I. Chicago. -1926. № 114.
27. Sayce A. The Cuneiform Inscriptions of Van // “Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland”. London. -1882.
28. “Wörterbuch Sanskrit-Deutsch” von Prof. Dr. Dr. habil. Klaus Myliu. VEB Verlag Enzyklopädie. Leipzig. -1980.

*Ընդունվել է՝ 22. 09. 2021
Գրախոսվել է՝ 23. 10. 2021
Հանձնվել է տպ.՝ 15. 11. 2021*

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Մարգրի ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ՝ պատմական գիտությունների դոկտոր,
ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի
առաջատար գիտաշխատող, էլ. հասցե՝ vahe1996@mail.ru